

Hogy látja egy szociológus?

Beszélgetés Pintér Róberttel, a BME-ITTK kutató-tanárával

NAGY BEATRIX HAVASKA

nbh@mailbox.hu

1. A történelemben volt már rabszolga-, feudális-, ipari-, fogyasztói-, stb. társadalom és nem olvastunk sehol arról, hogy e a társadalmak kialakulásakor a tudósok igyekeztek volna ezeknek a lényegét, működését meghatározni. Az igényektől és az emberi szokásoktól függően ezek többé-kevésbé működtek, majd valamilyen műszaki, vagy társadalmi változás hatására átmentek a következő társadalmi formába. Miért van szükség arra, hogy az információs társadalom kérdésével több egyetem, kutatóintézet és társadalmi szervezet foglalkozzon, mi a végcélja ezeknek a kutatásoknak?

Ha röviden akarnék válaszolni, akkor azt mondanám, hogy foglalkoztak ezzel a kérdéssel, vagy másképpen mondva, csak ezzel foglalkoztak a tudósok a saját korszakukban (például a rabszolgatartó társadalmak idején élt több nagy mester, teszem azt Arisztotelész). Igénis foglalkoztak azzal, hogy a társadalmaknak hogyan kellene működniük.

De egy nagy ugrással, most beszéljünk inkább arról a korszakról, ami tulajdonképpen elődje az információs társadalomnak. Az ipari korszakhoz képest itt már nincs akkora változás, mint az előtte levő feudális vagy az azt megelőző korszakokhoz képest. Az ipari fejlődés korszakában alakult ki az ideáktól, eszméktől független tudomány. Ennek hívei foglalkoztak azzal, hogy ennek a korszaknak hogyan kellene alakulnia, kiknek kellene irányítania a folyamatokat, mik lennének a főbb csomópontok. Saint-Simon-nak vagy Comte-nak a nevét említeném meg, akik nagy hatással voltak a kor társadalmára.

És végül, most is foglalkoznak az átalakulás természetével a tudósok. A wilsoni tengelyek mentén csoportosítanám ezeket a szereplőket. Négy szereplőnek a kapcsolatrendszerén, igyekezetén múlik ugyanis, hogy merre halad az a világ, ahol élünk, hogyan fejlesztjük az információs társadalmat.

Az első az állam vagy kormányzat, a politikusok; a második a gazdasági szereplők; a harmadik a civil szféra, civil társadalom (de a médiát is ide szoktam sorolni); a negyedik pedig a kutatás, az akadémiai szektor. A négy pontban emblematisz figurákat lehet találni, akik néha egy kicsit elvakultan, ügybuzgó módon, de viszik előre ezt az átalakulást. A kérdésekkel tehát a tudósok, a politikusok, a civil társadalom harcosai, különböző mozgalmak, és a gazdasági élet szereplői foglalkoznak.

Kicsit satnyább vagy szürkébb lenne a világ, ha a tudósok nem adnának ehhez a folyamathoz, az értelmezésekhez muníciót. Társadalmi diskurzusokat határoznak meg, jó fogalmakat, adatokat adnak és azokat értelmezik. Mindezek nélkül nincs fejlődés.

Nagy segítség, hogy a tudomány irányvonalakat ad, értelmezi a folyamatokat, trendeket mutat meg, majd ezeket összerakja. Eredményeiket használhatják a politikusok véleményalkotásra, és a különböző beavatkozások következményeit is megjósolhatják más országok tapasztalatai alapján.

A kutatásnak alapvetően két célja lehet: az egyik a világot megérteni, a másik megváltoztatni.

Marxnál ez a kettő úgy kapcsolódott össze, hogy a világot nem megérteni kell, hanem megváltoztatni. Ez alapvetően nem egy szenttelen vagy értékmentes tudományfelfogás, aminek csak eszköze a megértés, és az a célja, hogy megváltoztassuk a világot. Ez egy forradalmi hevület, ami szerint a változások szükségesek és meghatározhatók. És – folytatva a gondolatmenetet – nyilván a tudósok tudják, mi a helyzet, igyekezzenek ezen jobbitani ők maguk. Ezek szerint például a tudósoknak kellene a parlamentben ülni, és döntéseket hozni, nem pedig a politikusoknak.

Ezzel szemben egy másik álláspont az mondja, hogy nem megváltoztatni kell a tudósoknak a világot, hanem megérteni. Vagyis eszközt adni azoknak, akik felelősséggel bírnak, és merik vállalni számolva a veszéllyel, hogy rosszabb is lehet. Ezek a politikusok és a gazdasági élet szereplői. Ha én, a tudós megértem a világot és azt leírom, akkor ennek a segítségével a társadalom egy teljesebb képet kaphat. De persze a tanácsokat nem feltétlenül kell megfogadni.

2. Az emberek nagy többsége a társadalmat meghatározó folyamatokat csak lassan, fokozatosan fogadja be. Van egy időszak, amikor még tiltakoznak a gépek, vagy a mobilitás elfogadása ellen. Azután lassan természetükké válik a számítógép, az internet és az informatika használata, ennek különböző megoldásait a fiatalok már elfogadták, ebbe nőttek bele. Szükségesnek tartja-e, hogy a 60 éven felüliek meggyőzése érdekében a társadalom profétái sokat dolgozzanak?

Ha cinikus akarnék lenni, akkor röviden azt válaszolnám, hogy nem. Nemrégiben volt nálunk egy előadás, ahol felvetődött, hogy tulajdonképpen ez a változás

nem a 60 fölötti korosztálynak szól. Tehát nem az ő lelküket kell megváltanunk, nem ők a fő célcsoport. Ugyanakkor személyes meggyőződésem, hogy a társadalmi programokon túl létezik egy „kispályás világmegváltás” is, vagyis mindenkinek a saját felelőssége, hogy a környezetében lévő emberekkel mit kezd. Nem, mint tudós, politikus stb., hanem mint családtag. Ez egy fordított szocializációs kérdés, ahol a gyermek felelőssége a szülő felkarolása, tanítása – ezért vettem a szüleimnek számítógépet.

De még komolyabbra fordítva a szót, azt mondanám, hogy ennek a korosztálynak is kell egy bizonyos sajátos célrendszeren belül esélyegyenlőséget biztosítani, például olyan szolgáltatásokkal, amely ezt a korcsoportot érinti. Tehát ezzel a társadalmi csoporttal is kell foglalkozni, de látni való, hogy nem ők jelentik a sodrás fő irányát.

Ennek okát a technológiák szétterjedésének sajátos folyamatában kell keresnünk. A rogersi innovációterjedési modell öt csoportra bontja a társadalmat: az innovátorok, a korai adaptálók a korai követők, a kései többség és a lemaradók-ellenzők. Jellemzően – bár az elmélet ezt így nem mondja ki – de az információtechnológia kapcsán Magyarországon jól látni, hogy elsősorban nem az idősek közül kerülnek ki azok, akik a korai csoportban vannak. Az idősek a harmadik vagy sokkal inkább a negyedik csoportból kerülnek ki, vagy egyszerűen ellenzik a technikai újdonosságokat. Ehhez persze az is hozzátartozik, hogy milyenek ezek az eszközök.

Megnézném például azt a mai fiatalt, aki használja ezeket, hogy néhány évtized múlva ugyanezeket az eszközöket hogyan tudná üzemeltetni amikor már a nyomógombot sem tudja az ujjával eltalálni, vagy nem látja a mobiltelefon kis képernyőjét. A mai világ nem túlzottan segítőkész, hogy ezeket az új infokommunikációs eszközöket egy ilyen idősebb célközönségnek hozná létre. Ami egyébként nem csak itt jellemző, hanem általános trend, például, ha a reklámokat nézzük, azok is a 18-50 éves fogyasztóképes korosztálynak próbálnak mindent eladni.

Tehát végeredményben mindenki megküzdhet a saját lelkiismeretével, hogy az idősebb korosztállyal foglalkozik-e, mert a politikai programok és a világ általában nem őket állítja a középpontba.

3. Ha tökéletes lenne az információs társadalom szociális, filozófiai megalapozása, akkor milyen különbség jelentkezne ahhoz képest, ha ezzel a kérdéssel senki nem foglalkozna?

Ez egy nagyon jó, de egyúttal egy erősen teoretikus kérdés. Három állapot képzelhető el ezek szerint:

– Senki nem foglalkozik az információs társadalom megalapozásával és a dolog mégis működik – ez az állapot szerintem csak elméletileg létezhet, nincs rá igazi példa.

– Ennek teljes ellentéte a tökéletes megalapozás, amikor a releváns kérdésekkel és a válaszokkal min-

denki tisztában is van. Szerintem ez az állapot is csak elméletileg létezhet.

– Végül kimondatlanul benne van a kérdésben az is, hogy bár a világon (Magyarországon) az információs társadalom problémáival foglalkoznak, de azért korántsem tökéletes ez a megalapozás.

Ezt a három állapotot úgy képzelem el, mint egy szakaszt, aminek egyik vége, ahol még senki sem foglalkozik a kérdéssel, másik vége, ahol mindenki ismeri a megfelelő kérdésekre a választ, és a két szélső állapot között számtalan közbeeső pont létezik, amikre egyszerűen jellemző, hogy ismerik is, meg nem is a kérdéseket és a válaszokat.

Azt gondolom, hogyha tökéletes lenne az információs társadalom elméleti és társadalmi megalapozása, akkor egy picit tudatosabb, jobb lenne az a fajta fejlesztői munka, amit a fentebb említett négyes szereplő rendszerben (állam, gazdaság, civil társadalom és akadémia) folytatnak.

Persze, ha senki sem foglalkozna ennek a megalapozásával, akkor is úgymond „csinálnánk”. Akkor is lenne mögötte valami feltételezés, hogy jó-e ez az egész vagy nem. Lennének körülötte elgondolások, még ha tudományosan nem is alapoznák azt meg. Az is megalapozás, hogy ha valaki azon gondolkodik, hogy bevezessem-e a piacra ezt vagy azt a terméket vagy sem. Véleményem azonban az, hogy jobb lehetne az információs társadalom fejlesztésének az egész kontextusa, ha az elméleti és szociális megalapozása is jobb lenne.

4. A bevezető kérdések után térjünk át a szakmai tevékenységre. Hallottam arról, hogy az ITTK Klub csütörtök esti összejövetelein mindig kiváló előadók vannak és élénk vita alakul ki. Hogyan választja ki a témákat és hogyan éri el, hogy a résztvevők mindig kiemelkedő aktivitással kapcsolódjanak be a beszélgetésbe?

Eddig 32 Szakmai Klub volt az ITTK történetében – bár mindegyiken ott voltam, mint házigazda és csak elfogult véleményt tudok mondani –, még így sem mondanám, hogy minden előadás kiváló vagy izgalmas lett volna. Anélkül, hogy bárkit megbántanék, volt olyan beszélgetés, ami nem sikerült igazán érdekesre, de ez természetes.

Maga a rendezvénysorozat eléggé sokszínű volt a négy év alatt. Előadónk volt rögvest kinevezése után az informatikai miniszter, az adatvédelmi biztos, beszélgettünk az ország egyetlen informatikai önkormányzati tanácsnokával, de foglalkoztunk klasszikus tudományos kérdésekkel is, tartottunk pódiumbeszélgetést, és még kihelyezett konferencia tagozati ülést is. Ez a sokszínűség azonban végeredményben esetleges volt, és nem szándékoltan sikerült ilyen kacskaringós utat bejárni.

Mindig próbálunk olyan témát hozni, ami egyrészt közérdekű, másrészt, amihez van előadó is, olyan témát, amit nagyon fontos megvitatni. Ilyen volt például a

legutóbbi alkalom is Sükösd Miklóssal, amely a média és az ökológiai válság kapcsolatával foglalkozott. Ez úgy gondolom társadalmi szempontból nagyon fontos diskurzus.

Éppen a napokban jutottunk kollégáimmal arra a meggyőződésre, hogy – mivel minden vitán előjönnek ugyanazok az érvekészletek és mítoszok – szeptembertől egy új sorozatot indítanánk, amelynek ezek lennének a visszatérő általános elemei, ugyanakkor ezzel párhuzamosan érvényesülne az eddigi kiválasztási politika is, annak érdekében, hogy az aktuális kérdések kerüljenek napirendre.

5. Az elmúlt időszak információs társadalmának fejlődéséről sok statisztikát készítettek és ebből következtetéseket vontak le. Általában az a tapasztalat, hogy következtetéseikhez képest a változások kedvezőbbek, gyorsabbak, vagy tán inkább nehezebben tudják az emberek elfogadni a felkínált lehetőségeket?

A rendszerváltás után rendeztek egy konferenciát a szociológusok, aminek az volt a témája, hogy: „miért nem láttuk, hogy jön”. Itt a beszélgetés témája az volt, hogy miként lehet az, hogy ha mi jó társadalomtudósok vagyunk, itt élünk ebben a társadalomban, és mégsem gondoltuk a 80-as évek végén, hogy rendszerváltás lesz, és ekkora átalakulás zajlik le ilyen rövid idő alatt. Ennek a kudarcnak a kapcsán felmerül az általános kérdés, mi a feltétele az események „bejósolásának”, úgymond a „jövőbe látásnak”. Erről a hallgatóimmal is szoktam beszélgetni, akkor általában az a meggyőződés alakul ki bennünk, hogy azokat az eseményeket lehet jól jóslani, melyeknek van valami lendülete, dinamikája, és többé-kevésbé lineárisak, nincs bennük jelentős törés.

Ilyennek tűnik egyelőre például az internet fejlődése Magyarországon: szép lassan, egyenletesen növekszik. Könnyű ezt az adatsort meghosszabbítom, és azt feltételezem, 2005-ben 30% lesz a penetráció. De ez a lusta, egyenletes fejlődés sem mindig bizonyul valósnak. Még nehezebb a helyzet, ha „törés” van a fejlődési vonalban, mert akkor felborul a „papírforma”. Erre jó példát mutatnak a „dot.com” krízis előtt készült statisztikák, ha összevetjük a válság után készítettekkel.

A krízis 2000 márciusban volt, amikor félig-meddig összeomlott ez a terület és hihetetlen tempóban vonták ki a tőkét a szektorból. Összehasonlítva az adatokat, ugyanazok az emberek, ugyanazonokon a konferenciákon egyik évben még azt mondták, hogy határ a csillagos ég, a következő évben pedig azt, hogy egy jelentős törésnek, egy érthető visszarendeződésnek vagyunk a tanúi. Teljesen megváltozott tehát a diskurzus.

Tulajdonképpen az a baja a témával foglalkozó legtöbb tudománynak, hogy csak a jóslásokra szorítkozhat, amikor a jövőről tesz kijelentéseket. Tehát a lineáris folyamatokat jól látja, de a töréseket nem. És ezek

a törések időről-időre megjelennek, létre hozve rendszer-állapot változást és átstrukturálódást.

A 2000-ben napvilágot látott Technológiai Előretekin-tési Programban (TEP) van egy hivatkozás egy nyolcvanas évek végi, kilencvenes évek eleji becslésre, ami arra vonatkozott, hogy előreláthatólag mennyi mobiltelefon használó lesz majd Magyarországon 2000-ben. Optimista forgatókönyv azzal számolt, hogy a lakosság 2,5%-a fog mobiltelefont használni. Ezzel szemben 20-25% volt a mobil használok száma. Ebben a „bizniszben” abszolút nem lehet jósolni, de igazán „visszafelé” sem, pontosan tudjuk, hogy mi miért és hogyan is történt.

6. Hogyan képzeli, mi lesz az ITTK fejlődésének menete, milyen kutatásokkal fognak foglalkozni 5, 10, vagy 15 év múlva?

Forgatókönyvek vannak arra vonatkozóan, hogy hogyan fejlődjön tovább az intézet. Van akadémiai szereplésről szóló forgatókönyv, ami azt jelenti, hogy ez a központ egyre inkább egy akadémiai intézmény lesz, és egyre több kutatással, kutatóval az Európai Unió kutatási rendszereibe integrálódik. Kevés piaci jellegű feladatot lát el, a finanszírozása is megoldódik, és végeredményben egy klasszikus tudományos intézmény-nyé formálódunk.

Ebben az esetben is a többször említett négyes szereplői rendszerben lehet gondolkodni: mi jelenleg a kutatási szférában vagyunk, lehetnek megrendelőink állami oldalról gazdasági oldalról, vagy kooperálhatunk a civil szervezetekkel is. Lehetnek regionális, országos, és nemzetközi kapcsolataink. Stratégiai szempontból nagyon fontos az állammal való együttműködés. Az ITTK munkatársai a magyar információs társadalom stratégiák elkészítésében az elmúlt években minden esetben aktívan részt vettek.

Azt is elképzelhetőnek tartom viszont, hogy bizonyos szempontból inkább a gazdaság felé lépünk, például a piackutatás felé. De még az is lehet, hogy ezek a trendek egyszerre hatnak és az Európai Unió felől is kapunk bizonyos impulzusokat, de az államtól, gazdaságtól és civil szférától is, végül egy európai uniós kutatói hálóba integrálódunk. Utóbbi azonban inkább egy 10-15 éves forgatókönyv része. Mivel egyre inkább információs társadalomban élünk, ezért hosszú távon nincs értelme egy elkülönült információs társadalmat kutató intézetről beszélni. Akkor már mindenki, aki a jelen folyamatait kutatja, ezekkel a témákkal foglalkozik, így az intézet szakosodása várható a részterületek kutatására.